

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫ**

**Ч.АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ
И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ
Д. 10.09.394 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ**

Кол жазма укугунда

УДК: 372. 8 (575.2) (043.3)

Жороев Исламкул Маматкулович

**ДИАЛЕКТИЗМДЕРДИН
ЛЕКСИКА-СТИЛИСТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
(түштүк батыш диалектинин кээ бир жазуучуларынын чыгармаларынын
материалында)**

Адистиги: 10. 02. 01 – кыргыз тили

**Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ**

Бишкек - 2009

Диссертациялык иш Баткен мамлекеттик университетинин алдындагы Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институтунун кыргыз тили жана адабияты кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: Филология илимдеринин кандидаты,
доцент

А. Жалилов

Расмий оппоненттер: Филология илимдеринин доктору,
профессор

Ш.Жапаров

Филология илимдеринин кандидаты,
доцент

А. Биялиев

Жетектӱч\ мекеме: Ош мамлекеттик университетинин тил
илими
кафедрасы

Диссертация 2009-жылдын _____саат_____ Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту жана И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетиндеги филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча Д. 10.09.394 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 265-а

Диссертациялык иш менен КР Улуттук илимдер академиясынын илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2009-жылдын _____
жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты
Б.А.Жайлообаев

ИШТИН ЖАЛПЫ М/НЪЗДЪМЪС/

Теманын актуалдуулугу. Лексикалык диалектизмдер - къркъм чыгармалардын тилинде кър кырдуу стилдик функцияга ээ жана адабий тилдин ън\г\ш тарыхын чагылдырган, аны менен карым-катышта болуп, сьзд\к составын байытып турган ъзгъчъ сапаттагы тилдик категория. Андыктан къркъм чыгармалардагы, фольклордук, жазма булактардагы диалектизмдер лингвистикалык ар т\рд\ ъё\ттърдъ изилденет. Бул багытта кыргыз тили илиминде ъткън кылымдын алтымышынчы жылдарынын экинчи жарымынан бери бир топ салмактуу изилдъълър алып барылууда. Ал эми биздин теманын актуалдуулугу жана тандалып алынышы тъмънк\дъй жагдайлар менен байланыштуу:

– т\шт\к батыш диалектинин башка диалектилерге салыштырмалуу диалектологиялык аспектиде кеѳири иликтенбегендиги;

– лексикалык диалектизмдердин кыргыз тили илиминде лексикологиялык, стилистикалык жактан жетишсиз изилденгендиги;

– т\шт\к батыш региондон профессионал акын-жазуучулар кеч чыгып, жергиликт\ тилдик ъзгъчъл\ктър ъткън кылымдын бо-жылдарынан кийин гана къркъм чыгармалардын тилине кийирилип, аймактын географиясын, элдин учурдагы жана тарыхый турмуш-тиричилигин, чарбасын, тилин реалдуу къркъм с\ръттън\н каражатына айланып жаткандыгы жана объектидеги акын-жазуучулардын – М.Гапаров, К. Сабыров, М. /сьнов,

Н.Сайдуллаев, Э. Эрматовдордун кыргыз адабиятынын тарыхында татыктуу орду бардыгы;

– т\шт\к батыш диалектинин профессионал акын-жазуучу ык\лдър\н\н чыгармаларындагы лексикалык диалектизмдердин атайын изилдъьн\н объектисине али тартыла электиги;

- лексикалык диалектизмдердин лексика-семантикалык группаларынын, лексика-диалектологиялык, стилистикалык аспектилерде изилденбегендиги.

Ошондой эле, учурда кыргыз тилин мамлекеттик тил катары ын\кт\r\, анын адабий нормаларын калайык-калкка бекем сиёир\ башкы багыттардан болуп турганда, аймактык лексиканын къркъм чыгармаларда колдонулуш, жазылыш оошкыйыштарын илимий негизде баалоо к\н тартипте турат. Диссертациялык изилдъьн\н актуалдуулугу жогоруда аталган проблемаларды чеч\ менен байланыштуу деп ойлойбуз.

Изилдъьн\н максаты. Диссертациялык иштин негизги максаты т\шт\к батыш диалектинин акын-жазуучу ык\лдър\н\н чыгармаларындагы лексикалык диалектизмдерди системага салып, т\rлъргъ бъл\шт\r\, лексикалык диалектизмдердеги къп маанил\л\к, омонимдик, паронимдик, синонимдик, антонимдик микросистемаларды лексика-семантикалык, диалектизм-адабий карым-катыштыгы жактан талдоо жана аларды колдонуудагы калемгерлердин стилдик ызгъчъл\ктър\н кърсът\ болуп эсептелинет.

Бул максатка ылайык изилдъь иште тъмънк\дъй милдеттер коюлду жана ж\згъ ашырылды:

– диалектизмдердин, анын ичинде лексикалык диалектизмдердин орус, т\rк тилдеринде жана кыргыз тилинде изилдениш тарыхын жалпылоо;

– диалектилик създър, диалектилик лексика жана диалектизм, лексикалык диалектизм терминдеринин т\ш\н\к чектерин тактоо, аныктоо;

– диалектизмдерди классификациялоо маселелерин системалаштыруу жана т\шт\к батыш диалектисинин кыргыз улуттук тилиндеги ордун белгилъь;

– лексикалык диалектизмдердин т\rлър\н жиктъь, алардын ар биринин стилдик бътънчъл\ктър\н кърсът\;

– объектидеги акын-жазуучулардын чыгармаларында лексикалык диалектизмдердин колдонулуш жана алардын маанилеринин т\ш\нд\r\л\ш ызгъчъл\ктър\н м\нъздъь;

– лексикалык диалектизмдерди улуттук терминологиябызга киргиз\дъг\, орфографиялоодогу, графикалык туюнтуудагы милдеттерди белгилъь;

– лексикалык диалектизмдердин лексика-семантикалык топторун, алардын стилдик колдонулуштарын изилдъь.

Изилдъьн\н жаёылыгы. Диссертациялык жумушта диалектилик ъзгъчъл\ктърд\ жана диалектизмдерди аныктоодогу, жалпы эле диалектизмдерди, анын ичинде лексикалык диалектизмдерди классификациялоодогу теориялык маселелер жалпыланып, системага келтирилди. Т\шт\к батыш диалектинин объектидеги акын-жазуучу ък\лдър\н\н къркъм чыгармаларындагы лексикалык диалектизмдер, алардын т\рлър\, лексика-семантикалык группалары биринчи жолу лексика-семантикалык, семантика-стилистикалык аспектилерде изилдъьгъ алынды.

Изилдъьн\н объектиси – чыгармалардагы лексикалык диалектизмдер. Ал эми лексикалык диалектизмдерге м\нъзд\ ъзгъчъл\ктър, алардын т\рлър\ жана лексика-семантикалык топтору, стилдик функциялары иликтъьн\н предмети болду.

Теориялык негизи жана изилдъь методдору. Иштин теориялык жана методологиялык негиздерин жалпы тил илиминдеги, т\ркологиядагы жана кыргыз тили илиминдеги жалпы жоболор, теориялык къз караштар т\зд\ . Албетте, илимий тыянактар, аныктамалар чыгармалардагы диалектизмдердин ъзгъчъл\ктър\ндъ, мисалдарында м\нъздълд\ . Иликтъьн\ ж\рг\з\дъ салттуу сыпаттама, салыштырма, талдоо, статистикалык, семантика-стилистикалык методдор колдонулду.

Изилдъьн\н материалдары. Изилдъь М. Гапаров («Дарыялар шоокуму» (1979), «Кызыл беде» (1980), К. Сабыров («Керээз: Иргелген ырлар» (1990), «Нур булак» (2002), М. /сьнов («Ааламдар алкагында» (2000), «Сакылар жери» (2001), Н. Сайдуллаев («К\н башбакты» (1991), «Жоголгон к\н» (1995), «Хан Шырдак» (2000) жана Э.Эрматовдордун («Махабат: Тандалма ырлар, поэмалар, трагедия» (1995), «Мухаммед пайгамбар: Дастан» (2001) чыгармаларынан топтолгон материалдардын негизинде ж\рг\з\лд\ . Салыштыруу \ч\н элдик макал-лакаптардан, башка акын-жазуучулардын чыгармаларынан, ъз\б\з эл арасынан топтогон диалектилик материалдардан мисалдар жана К. К. Юдахин т\згън «Кыргызча-орусча сьзд\ктъ» (1965), Ж. Мукамбаевдин «Кыргыз тилинин диалектологиялык сьзд\г\ндъ» (1972, 1976), кыргыз тилинин т\ш\нд\рмъ, синонимдер, антонимдер, омонимдер сьзд\ктър\ндъ, диалектологиялык эмгектерде берилген диалектилик сьздър пайдаланылды.

Коргоого сунуш кылынган жоболор:

– Диалектилик сьз, диалектилик лексика терминдери диалектологияга тиешел\ т\ш\н\ктърд\ билдирет.

Диалектизмдер – адабий кепте колдонулган, бардык тилдик деёгээлдерди камтыган, бирок анын нормасына ыт элек жергиликт\ тилдик өзгөчөл\ктөрд\ туюндурган категория. Ал адабий тилдин тарыхы, лексикология, стилистика сыяктуу лингвистикалык тармактарда каралат.

– Т\шт\к батыш диалектинин кесипкер акын-жазуучу ык\лдөр\ чыгармаларында лексикалык диалектизмдерди аймактын географиясын, элинин учурдагы жана тарыхый турмуш-тиричилигин, чарбасын реалдуу с\рөттө, каармандардын кебин, эмоционалдык-экспрессивдик оттенкторду бер\ ж. б. стилдик максаттарда колдонушкан. Ал эми поэзиялык чыгармаларда жумшоо кы\нчө фонетикалык кыркымд\к, уйкаштык, ыргакты сактоо зарылдыктары менен байланыштуу. Калемгерлердин ар бири лексикалык диалектизмдерди колдонуу ыкмалары жана алардын маанилерин т\ш\нд\р\ ыкмалары боюнча да өз\нчөлөнөт.

– Лексикалык диалектизмдер адабий тилдеги сөздөр менен болгон семантикалык байланыштарына жана туюндурган денотатындагы өзгөчөл\ктөргө карай нагыз лексикалык, лексика-семантикалык жана этнографиялык диалектизмдер деген т\рлөргө бөлүнөт. Ар бир т\р\ кыркым чыгармаларда жалпы белгилер менен кошо өз\нчө тиешел\ стилдик бөлүнчөл\ктөр менен айырмаланат.

– Кыркым чыгармалардагы лексикалык диалектизмдерде да сөздүн маанилик структурасынан тартып омоним, пароним, синоним, антоним сыяктуу лексика-семантикалык категориялар учурап, ар бири ички т\р-бөлүнчөл\ктөргө ээ болуп, адабий лексика менен ар кандай карым-катышта келип, кып кырдуу стилдик функцияларды аткарат. Аларды колдонуудан калемгерлердин ар кимисинин өз ж\з\ кыркым\нөт.

Иштин теориялык жана практикалык мааниси. Бул иштин илимий жоболору, жыйынтыктары кыркым чыгармалардагы лексикалык диалектизмдерди, т\шт\к батыш диалектисин андан ары тереңдетип изилдөөгө, азырынча колго алына элек лексикалык диалектология, аймактык диалектология сыяктуу диалектологиянын тармактарынын калыптанып-өн\г\ш\нчө негиз болот деп ойлойбуз. Эмгекте бир нече жаңы т\ш\н\ктөр белгиленип (омоним диалектизм, пароним диалектизм, алардын ички т\рлөр\, пароформа ж.б.), аларга аныктамалар берилет.

Практикалык жактан диссертациялык изилдөөн\н тыянактарын, материалдарын жогорку окуу жайлардагы кыргыз тили жана адабияты адистиктеринин окуу пландарындагы диалектология, стилистика дисциплиналарын окутууда, тандоо боюнча киргизилген атайын курс жана семинарларда,

мугалимдер жана студенттер \ч\н окуу-методикалык куралдарды жазууда, диалектологиялык сьзд\к т\з\дъ пайдаланса болот.

Иштин апробациясы. Диссертациянын мазмунун чагылдырган бир монография жана 13 илимий макала жарык кьрд\ . Иштин негизги жоболору боюнча Ош мамлекеттик университетинде проф. Т.К.Ахматовдун 70 жашка толгондугуна арналган «Мамлекеттик тил жана аны башталгыч класстарда окутуунун маселелери» (1999), Ош МУнун 50 жылдык маарекесине байланышкан «Мамлекеттик тил: Окутулушу жана изилдениши» (2001), Талас мамлекеттик университетинде «Манастын» осуяттары - мамлекеттик идеологиянын негизи» аттуу (2001), Ош МУда проф. Ж.Шериевдин 70 жылдыгына багышталган (2004), Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык университетинде окуу жайдын 50 жылдык юбилейине байланыштуу «Ъткьъл мезгилдеги жогорку мектепти модернизациялоо: абалы жана келечеги» деген (2002), К.Тыныстанов атындагы Ысык-Къл мамлекеттик университетинде проф. Ж. Мамытовдун 70 жашка чыгышына арналган «Кыргыз филологиясынын актуалдуу проблемалары» аттуу (2005), Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш университетинде «Махмуд Кашгари-Барсканин доорундагы т\рк-арап д\йнъс\ жана азыркы учур» деген темада (2005) ъткьр\лгън эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда жана Баткен мамлекеттик университетиндеги Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институтунун жылына ъткьр\л\п туруучу профессордук-окутуучулук курамынын илимий-теориялык конференцияларында (1998-2009) баяндамалар жасалган.

Диссертациялык иш БатМУнун алдындагы Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институтунун кыргыз тили жана адабияты, С\л\кт\ гуманитардык-экономикалык институтунун жалпы т\ркология кафедраларынын кошмо жыйынында жана Кыргыз Республикасынын УИАсынын алдындагы Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун окумуштуулар кеешинин отурумунда талкууланган.

Изден\ч\н\н жеке салымы. Диссертациялык иштеги топтолгон материалдар, алардын негизинде коргоого алып чыккан теориялык жоболор изилдъъч\н\н жеке салымы болуп эсептелет.

Иштин курамы. Диссертация кириш\дън, \ч баптан турат. Акырында корутунду, шарттуу кыскартуулар жана пайдаланылган адабияттардын тизмеси берилген.

ИШТИН КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Диссертациянын **кириш** **бъл\м\ндъ** теманын актуалдуулугу, изилдѳн\н максаты жана милдеттери, илимий жаѳылыктары, объектиси жана предмети, теориялык негизи жана иликтѳъ методдору, материалдары, теориялык жана практикалык мааниси, апробациядан т\т\ш\ жѳн\ндъ баяндалды.

I бап «Диалектизмдердин айрым теориялык маселелери жана изилдѳн\н тарыхы» деп аталып, анда диалектизмдерге байланыштуу жалпы маселелер, алардын изилдениш тарыхы каралат.

I. 1. Диалектизмдердин жалпы маселелери жана алардын изилдениши. Лингвистикалык адабияттарда диалектизмдин табиятын, ага байланыштуу «диалектилик сѳз», «диалектилик лексика», «диалектизмдер» деген терминдерди т\ш\н\дъ бирдикт\, так кѳз караш жок. Мындай чаржайыттык кыргыз тил илиминде, т\ркологияга жана жалпы лингвистикага тиешел\ эмгектерден тарта учурайт. Бул маселеге байланыштуу кѳз караштарды тѳмѳнк\дѳй эки топко бъл\шт\рсъ болот: 1) диалектилик сѳздѳр менен диалектизмдерди бирдей, 2) аталган терминдерди ажырымдап т\ш\нд\р\.

Биринчи топтогу ойлор орус тилчилеринен Б. Н. Головин (1973, 94-95), Н. М. Шанский (1972, 117- 124), Д. Н. Шмелѳв (1977, 272), А.В. Дудников (1990, 85), А. А. Гируцкий (2003, 157)., казак тили боюнча Ш. Сарыбаев менен О. Накысбаев (1989, 12), Г. Калиев менен Болгонбаев (2003, 151-153), А. Айгабылулы (2003, 143-144), ѳзбек тилинен Г. Мухаммаджанова (1981, 24)., кыргыз тилчилеринен Ш. Жапаров менен Т. Сыдыкова (2001, 70-75), А.Сапарбаев (1997, 189-198), К. Бекназаров (1987, 154) ж.б. окумуштуулардын эмгектеринен орун алган.

Экинчи топтогу окумуштуулардын пикиринде диалектилик ѳзгѳчѳл\ктѳрдѳн, диалектилик сѳздѳрдѳн диалектизмдер айырмаланып, алар адабий тилдин чѳйрѳс\ндъ учураган лингвистикалык категория катары м\нѳздѳлт. Бул кѳз караштагыларда диалектизмдерди аныктоодо ѳзгѳчѳлѳнгѳн эки пикир байкалат. Бир даары - А. В. Калинин (1991, 35), А. Н. Тихонов (1991, 153-154), Ж. Мукамбаев (1998, 13-14,), Ж.Мамытов (1990, 77) ж. б. диалектизмдер деп **адабий чыгармаларда учураган** диалектилик кѳр\н\штѳрд\, сѳздѳрд\ аташат.

Башка окумуштуулар - В. Н. Прохорова (1957, 4), В. И. Кодухов (1987, 186), М. И. Фомина (1989, 171-175), Л.П.Крысин (2007, 142-144), Ю.Яншансин (1956, 80-81), Э. Абдулдаев (1998, 221-224), А. Жалилов (1996, 176-178) ж.б. диалектизмдерди **адабий кепте учураган** жергиликт\ диалектилерге тиешел\ болгон тилдик ѳзгѳчѳл\ктѳр, сѳздѳр деп аныкташат.

Биздин оюбузча да, диалектилик тилдик өзгөчөлүктөр территориялык тилдик карым-катнаштын чегинен чыгып, адабий тилдин нормасына кирбегени менен, анын айрым функционалдык стилдеринде (оозеки сөйлөшүү стилинин адабий стилинде, кыркым, публицистикалык стилдерде) колдонулганда, диалектизмдик кыркым жатат. Алар адабий тил менен диалектилердин ортосундагы байланышты кыркымтат.

Диалектизмдер бардык тилдик деңгээлдерден кездеше берет. Ошондуктан лексикологиялык, стилистикалык изилдөөлөрдө салт болуп калгандыктан, диалектизм терминин жогоркудай кее мааниден тышкары тар мааниде лексикалык диалектизм тилдин ордуна колдонуу да жандуу деп ойлойбуз. Диалектизмдер адабий тилдин тарыхында, адабият таанууда, айрыкча, стилистиканын бир багыты эсептелген кыркым адабияттын стилистикасында изилденет.

Орус тил илиминде өткөн кылымдын 50-жылдарынан тартып диалектизмдерди изилдөө бир топ жандуу жүргүзүлдү. Буга Б.Н.Прохорова (1957), И. А. Оссовецкий (1971), Е. Ф. Петрищева (1982), Л.И. Балаханова (1986), Л. А. Ивашко (1986) ж.б. эмгектери мисал боло алат.

В. Н. Прохорованын «Кыркым адабияттын тилиндеги диалектизмдер» деген монографиялык изилдөөсүнүн мазмунун XVIII, XIX жана XX кылымдын биринчи жарымындагы кыркым орус жазуучуларынын чыгармаларындагы диалектизмдердин колдонулушун батынчыл өткөрүп тизет.

И. А. Оссовецкий 50-60- жылдарда жазылган М. Шолохов, В.Белов ж.б. кыркым жазуучулардын тилиндеги бай фактылардын негизинде диалектизмдерди стилистикалык категория катары тилдин, алардын кыркым чыгарманын структуралык элементтери катары орду, кыркым тексттеги эстетикалык функциясы, колдонулуш принциптери жана ыкмалары сыяктуу маселелерди чечүүгө аракеттенген.

Түрк тилдин лингвисттерден Б. Ф. Файзуллаев (1979), Б. Д. Калиев (1983) ж. б. өзбек, казак адабияттарынын мыкты материалдарында улуттук тилдердин диалектилик өзгөчөлүктөрүнүн кыркым чыгармалардагы стилистикалык кызматын ар бир адабий тилдин өзүнүн тарыхы менен калемгерлердин жеке стилдик айырмачылыктарын эсепке алуу аркылуу иликтешет.

Кыргыз тил илиминдеги диалектизмдер маселесине келсек, академиктер Б.М. Юнусалиев (1954, 1958) жана Б.Т. Орузбаева (1959) XX кылымдын 50-жылдарында алгачкылардан болуп, кыркым чыгармаларда диалектизмдерди колдонуу жаатында кеп козгогон макалаларды жазышкан.

Ошондой эле, Н. Бейшекеев, Ж. Мукамбаев, Т. Назаралиев ж.б. макалаларында, К. Кырбашев (1968), Т. Аширбаев (1990, 2000), Ч.Гапаровалардын (2006) диссертациялык изилдөөлөрүндө, ЖОЖдор үчүн жазылган окуулуктарда эмгектердеги коюлган максаттарга ылайык диалектизмдерге байланыштуу пикирлер айтылат. Ал эми атайын изилдөөлөргө К. Бекназаров (1987), Ж. Мамытов (2002), С.С.Жумалиев (2003), Т. Сыдыковалардын эмгектери кирет.

I. 2. Диалектизмдерди классификациялоо маселелери. Диалектизмдер лингвистикалык изилдөөлөрдө бардык тилдик жана лексикалык деңгээлдердин чыйрыгында классификацияланып жүрөт. Биринчисинде көпчүлүк окумуштуулар (В. Н. Прохорова (1959), М.И.Фомина (1989), Л.П.Крысин (2007), Ш. Рахматуллаев (1992), Ж.Мамытов (2002), Т.К.Сыдыкова (2003), С. С. Жумалиев (2003) тилдик жалпы деңгээлдер боюнча жана кээлери (А. Н. Тихонов, Ж. Мукамбаев, Э.Абдулдаев) тилдик деңгээлдердин ички типтерине чейин (лексикалык диалектизмдердин ички типтерин да өзүнчө түр катары карашып) бөлүштүрөт. Ошондой эле, Ж.Мукамбаев бардык диалектизмдерди адабий тил менен салыштырмалуу карап да (кайчы, кайчылыксыз диалектизмдер) түрлөргө ажыратат.

Ал эми биздин объектибиз болгон лексикалык диалектизмдерди Н.М.Шанский (1972), А. В. Дудников (1990), Р. Н. Попов (1986), А.Айгабылулы (2006), Ж. Мамытов (1971, 1999) ж. б. адабий тил менен туура келүүчү белгилерине, Н. Г. Гольцова (1983), Э. В. Кузнецова (1989), Г.Калиев менен А. Болгонбаев (2003), Б. Ф. Файзуллаев (1979), А.Сапарбаев (1997), Ш.Жапаров, Т. Сыдыкова, А. Сыдыковдор (2008) ж.б. лексикалык бирдиктерди адабий тилдеги сөздөр туюндурган түрүнө, маани жактан мамилелерине карай классификациялашат. Биз диссертациялык ишибизде ушул акыркы көз карашка таянып, накта лексикалык аспектиде 1) нагыз лексикалык, 2) лексика-семантикалык жана 3) этнографиялык диалектизмдер деген түрлөргө бөлүштүрөбүз.

Жогоркулардан тышкары, лексикалык диалектизмдерди адабий тилде колдонулуш мүнөзүнө (Г.Мухаммаджанова), таралыш территориясы (Ж.Мамытов) ж.б. принциптер боюнча айырмалап мүнөздөгөн пикирлер да бар.

I. 3. Кыргыз тилинин ташкы батыш диалектисинин улуттук тилдеги орду. Бул диалектини алгачкылардан болуп К. К. Юдахин (1940, 1948) изилдеп, биринчи даражалуу белгилер боюнча [w, d] түрүндө диалектиге киргизип, экинчи даражалуу өзгөчөлүктөрүнө негизинде (терс формадагы этиштерде л тыбышынын түрүнө же сакталышы; эле, эде жана жибер, жугур

кѣмѣкѣ\ этиштердин колдонулушу) боюнча ичкилик группасын т\шт\к диалектилерден бѣл\п чыгарат.

Бир катар окумуштуулар кыргыз улуттук тилин \ч диалектиге бѣл\п, элибиздин этникалык бир курамы болгон ичкилик кыргыздарынын тилин ѳз\нчѳ диалект катары карашары белгил\|. Алсак, Б. М. Юнусалиев (1971, 76-83) менен проф. Ж.Мукамбаевдин (1957) классификациялары боюнча ал т\шт\к батыш же ичкилик, проф. Ш. Жапаровдун (1972) классификациясында ичкилик диалектиси деген терминдер менен аталып келе жатат.

Т\шт\к батыш диалектиси Г. Бакинова (1956), Э. Абдулдаев (1962), Н.Бейшекеев (1960), Д.Б.Сатаркуловдордун (2002) эмгектеринде говор деп эсептелет. Ошондой эле, диссертациянын бул параграфында кыргыз тилинин т\шт\к батыш диалектисин говорлорго бѣл\шт\r\|, говордук белгилерин аныктоо маселелери б\г\нк\ к\нгѳ чейин колго алынбай, актуалдуу бойдон келе жаткандыгы тууралуу сѳз болот.

Экинчи бап «Лексикалык диалектизмдер жана алардын стилдик ѳзгѳчѳл\ктѳр\» деп аталат. Анда лексикалык диалектизмдердин т\rлѳр\, ар биринин стилдик кызматтары жана аларды колдонуудагы, маанилерин т\ш\нд\r\|дѳг\ акын-жазуучулардын ѳзгѳчѳл\ктѳр\ иликтенет.

II. 1. Лексикалык диалектизмдердин айрым бѳтѳнчѳл\ктѳр\ жана т\rлѳр\|. Жергиликт\| диалектиге, говорго м\нѳзд\| болуп, адабий кепте колдонулган, бирок анын лексикалык нормасына кирбеген сѳздѳр жана сѳз маанилери лексикалык диалектизмдер деп аталат. Чыгармаларда **баазир** (кеѳири, жай), **мунасып** (ылайык), **горо** (жемиштердин быша элек мѣмѣс\), **ж\да** (ѳтѳ, абдан), **мияр** (чен, ѳлчѣм), **гѳвшѳѳ** (борпоѳ, бош), **г\лсѳвгар** (жапайы роза г\л\), **катта ата** (чоѳ ата), **пичи** (бир аз) ж. б. лексикалык диалектизмдер учурайт. Алардын кѳпч\л\г\ т\шт\к чыгыш жана т\шт\к батыш диалектилерде жалпы колдонулганы менен, т\шт\к батыш диалектинин ѳк\лдѳр\н\н тилинде активд\| жумшалат. Кайсы бирлери (**катта ата**, **пичи** ж. б.) т\шт\к чыгыш диалектиде кездешпейт.

Кѳѳ бир лексикалык диалектизмдер фонетикалык (**сагыр**, **сагыра** «жетим»), лексикалык (**кайла**, **чѳк** «чукулдук») варианттарда колдонулат. Бул - т\шт\к батыш диалектинин ички бѳтѳнчѳл\ктѳр\н\н чыгармалардагы кѳр\н\ш\|.

Т\шт\к батыш диалектиде тажик, ѳзбек тилдеринен ѳздѳшт\r\лгѳн сѳздѳр арбыныраак. Кѳркѣм чыгармалардагы андай диалектизмдердин бир даары тажик же ѳзбек тилиндеги мааниде, ошондой тыбыштык формада колдонулса, башкалары ѳтмѣ мааниде же ѳзгѳр\лгѳн фонетикалык турпатта жумшалат.

Бул маселелер иште **дъжкар** «соодагер» (тажик тилинде **девкор** «ишке ыкчам, эпчил иштъч\ адам; укмуштуудай тез иштеген (съзмъ-съз: дъъ сыяктуу аракеттенген»¹), **афси** «бушайман» (тажик тилинде **афсус** «аттиё, ък\н\чт\ билдирген сырдык съз; бушайман, ыза»²) сыяктуу създърд\н мисалында талданат.

II. 2. Нагыз лексикалык диалектизмдер. Нагыз лексикалык диалектизмдер адабий тилдеги тигил же бул създър менен маанилеш келет. Мындай създърд\н айрымдары адабий тилге ът\п, анын синонимдик кенчин байытат. Мисалы, т\шт\к диалектиге м\нъзд\ \ **азил**, Талас говорундагы **байма-бай** създър\ азыр адабий тилде тамаша, оюн, удаама-удаа деген синонимдик т\гъйлър\ менен жарыш жумшалып, диалектилик тагы жоюлуп кеткен.

Нагыз лексикалык диалектизмдердин стилдик бътънчъл\ктър\ адабий тилде синоним т\гъйлър\н\н бардыгы менен м\нъздълът. Алар къб\нчъ адабий т\гъйлър\н\н ордуна экспрессивд\л\к киргиз\ \ максатында калемгерлердин «субъективд\ \ мамилесин кърсът\ \ \ч\н, кандайдыр бир къё\лгъ жакын таасирди бер\ \ \ч\н колдонулат» (Ж. Мамытов, 1977, 91). Мындай жумшоо адатта къркъм чыгарманын т\з\м\ндъг\ (структурасындагы) автордук кепте ж\зъгъ ашат: *Закир келсе, энеси жаёы туулган улактарды эмизип, эшик алдындагы **анторойдо отуруптур*** (М.Г., Д.ш., 77; адабий тилде (ад. т.) к\нъс.), ***Пичи гана т\йгън унун кътър\п, / Атам келч\ мектебинен жътъл\п*** (К. С., Кер., 89; ад. т. бир аз).

Нагыз лексикалык диалектизмдер оё же терс эмоционалдык маанини к\чът\ \дъ да жумшалат: «-**Алам** болсо, туз жалаё -деп, аял кашын серпе чыгып кетти» (Н. С.. Ж. к., 134; ад. т. кызганыч), *Койнун ачкан аялда такыр к\нъъ жок, / **Лаззаттин бийик чегинде учкан къкълъп...*** (Э. Э., Мах., 415; ад. т. ырахат). Биринчи мисалда Н. Сайдуллаев мыскылдаган терс эмоционалдык оттенoкту, экинчи мисалда Э. Эрматов жактырган оё эмоцияны к\чът\п жатат.

II.3. Лексика-семантикалык диалектизмдер. Лексикалык диалектизмдердин бул т\r\нъ тыбыштык т\з\л\ш\ боюнча адбий тилге туура келген, бирок мааниси боюнча андан ъзгъчълън\п турган съз маанилери жана създър кирет. Адабий тил менен салыштыра караганда, т\шт\к батыш диалектиде андай създър бир топ.

Чыгармалардан топтолгон лексика-семантикалык диалектизмдерди ички ъзгъчъл\ктър\н эске алып, тъмънк\дъй

¹ Таджикско-русский словарь / Под. ред. М. В. Рахими и Л. В. Успенской. – М.: Гос. изд-во иностр. нац. словарей, 1954. -126-б.

² Жогорку създ\ктъ. 35-б.

эки т\ргъ бълд\к: а) нагыз лексика-семантикалык диалектизмдер, б) семантикалык диалектизмдер.

а) Нагыз лексика-семантикалык диалектизмдер. Адабий кепте колдонулуп, андагы сьзгъ айтылышы боюнча да, жазылышы боюнча да дал келип, мааниси жактан айырмаланган диалектилик тьз алдынча сьздър нагыз лексика-семантикалык диалектизмдер деп аталат: **Ж\н** I. Ад. т. «кыр аркалардын бириккен, муунакталып кошулган жери». **Ж\н** II. Т\шт\к батыш диалектиде (т\шт. б. диал.) «жаан, жаан-чачын»: *Айыл жолу да. Кургакчылык маалда чаёйт, ж\н кезде баткактайт* (Н. С., К\н б., 112).

б) Семантикалык диалектизмдер. Адабий тилдеги тигил же бул сьз кьп маанил\ келип, анын айрым семалары диалектилик м\нъздъ болуп, ал маани тьз кезегинде адабий кепте учураса, семантикалык диалектизмдерге кирет: **Кык.** Ад. т. «майда малдын тезеги»; т\шт. б. диал. «кьё»: *-Же дагы кыкка ж\r деп келдиби деп коём ичимен. Бизде кьб\нчъ очокко кык жагат* (Н. С., К\н б., 116) ж.б.

Лексика-семантикалык диалектизмдер табияты боюнча адабий тилдеги сьздъргъ тыбыштык жактан окшош. Ошондуктан окурмандын къркъм кабылдоосунда «тааныш сьздън» бейтааныш т\ш\н\ктъг\ сьз, маани учурап, анын жан д\йнъс\ндъ жаёы таасир тьнт. Лексика-семантикалык диалектизмдердеги ушул тьзгъчъл\ктърд\н негизинде калемгерлер сьз оюндарын, каламбурларды жаратышат. Мындай стилдик фигуралар сейрек болсо да учурайт: **Ал.** Ад. т. бул этиш сьзд\н 17 мааниси кърсът\л\п ж\rът. *...Бардыгыбыз бийлеп кирдик. Манаш дегеле болбойт, ...былкылдап-солкулдаганына кыраан каткы, кыйрап калышты. Тегеректеп алышып* (ад. т. «дуушар кылуу, туш кел\») «баатыр аласыз» (т\шт. б. диал. «иш-аракетти аткаруу, иштъ») деп, ой-боюна койбой, *Б\б\нур экън\ ортодон чыгарышпайт* (М. /., С. ж., 37).

Башка лексикалык диалектизмдердей эле каармандардын кебинде жергиликт\ тьзгъчъл\ктърд\ чагылдыруу, автордук баяндоолордо кошумча экспрессия бер\ сыяктуу стилдик функцияларды да аткарат.

II. 4. Этнографиялык диалектизмдер. Этнографиялык диалектизмдер «жергиликт\ элдин турмуш шартына, чарбачылыгына, \рп-адатына тиешел\ болгон нерселердин, буюмдардын, кър\н\штърд\н аттарын» (А.Сапарбаев, 1997, 192) туюндурат.

Диалектизмдердин бул т\r\n\n негизги белгилери жалаё эле элдин турмушундагы этнографиялык тьзгъчъл\ктърд\ туюндуруу менен чектелбейт. Алар билдирген т\ш\н\ктър жалпы элдик

м\нъздъ учурап, бирок аталыштары адабий тилде жок създър да боло берет. Этнографиялык диалектизмдер тъмънк\дъй тематикалык топторго бъл\шт\r\лд\:

а) **Килемчиликке байланыштуу диалектизмдер:** ж\л **гилем** «килемдин байланган т\r жиптери таарылып кыркылбай, калыё согулган т\r\», **токмок** «килемдин эришиндеги аркактарды уруп бекемдъ \ч\н учу тишке окшоштурулуп, жыгачтан жасалган шайман», **к\з\к** «эриштин \ст\нън анын чатышын сактоо \ч\н туурасынан кътър\л\п жаткырылган жумуру жыгач», **къчът** «килемге т\ш\r\лгън орнамент» ж. б.

б) /й **курулушуна тиешел\ създър:** **торсун** «\йд\н бълмълър\ндъг\ дубалдарыдын \ст\нъ туурасынан коюлуучу жыгач», анын санына карай бълмълърд\н аталыштары: **жети жыгач, тогуз жыгач, он бир жыгач, дализ** «кире бериштеги жети жыгачтуу бълмъ», **\баса** «торсундардын араларына терилип тыгыз жаткырылган, шып жагы жаа т\r\ндъ, \ст\ жалпак же эки тарабы теё жалпак формалардагы курулуш жыгачы», **арак** «\йд\н ичинен дубалдын \ст\, торсундардын асты жагына тегерете коюлган, кештеленген тактай», **кош арак** ж. б.

в) **Бак-дарактарга, ъс\мд\ктъргъ байланыштуу диалектизмдер:** **кандек, курмайы, м\rсанжали, ак ър\к, зондолу ър\к, касек** «ър\кт\н т\rлър\», **катыраё, марвет тыт** «дарактын т\rлър\», **газанек** «шакта калып кургаган ър\кт\н кагы», **ър\кзар** «ър\кт\ бак», **саргазаё** «къб\нчъ ър\кт\н ж.б. мъмъ-жемиштердин жыйналып б\ткънд\г\» ж.б.

г) **Ай аталыштарына байланыштуу этнографиялык диалектизмдер:** **дал** (январь), **\т** (февраль), **амал** (март), **соор** (апрель), **жооза** (май), **саратан** (июнь), **асат** (июль), **сумбула** (август), **мийзам** (сентябрь), **акырап** (октябрь), **кабыс** (ноябрь), **жат** (декабрь).

д) **Кийим-кечекке байланыштуу диалектизмдер:** **камзир** «материалдан пахта салынбай тигилген чапан сыяктуу жука сырт кийим», **илазмат** «ич кийим, ыштан», **пайчеки** «чарыктын т\r\», **пайтама** «буттун ашыгынан тартып, балтыр этке ороло турган, ж\ндън токулган чулгоо».

е) **Сугат иштерине жана дыйканчылыкка байланыштуу диалектизмдер:** **шак** «эгин жайга суу коюлуучу кичинекей арыктын жээги», **шак арык** «чоё арык, каналдардан эгин жайларга, айылдарга кет\ч\ кичинекей арык», **абиз** «агын суусуз жерлердеги суу токтотууга жасалган кълмъ», **как таш** «таштардын бетине атайын суу токтотуу \ч\н жасалган оюк, чуёкур», **саёгалак** «сел ага турган, чъп аз ъскън таштуу жер», **убат** «эгин жайлардын дыйканчылыкка жараксыз чет-жакалары» ж.б.

ж) Ар т\рд\ т\ш\н\ктърд\ туюндурган диалектизмдер: газала «торгой сымал келген, ъё\ кызгыч, тумшугу жана канаттарынын учтары сары чымчык», баазим «с\нн\т тойдо музыкалык аспаптардын коштоосу менен атайын уюшулган оюн-зоок», отунга тиешел\ тараша «жакшы к\йг\н кургак, к\б\нч\ арча отун», тутурук «отту тамызуу \ч\н колдонулган, тез к\й\ турган кургак отун», кууганды «куу отун, к\б\нч\ дарактын, анын шактарынын куурап, кабыктары сыйрылып т\шк\н\» ж. б.

Акын-жазуучулар этнографиялык диалектизмдерди, негизинен, жергиликт\ этнографиялык колоритти бер\ \ч\н колдонушат.

II. 5. Акын-жазуучулардын лексикалык диалектизмдерди колдонуу ълч\мд\р\ жана алардын маанилерин т\ш\нд\р\ \џзг\ч\л\кт\р\.

Объектидеги акын-жазуучулар - курак жактан бири-биринен 6-7 жаш айырмаланган, шарттуу т\рд\ \ч\ адабий муундун џк\лд\р\.

Биринчи муундагы М. Гапаровдо башка прозаиктерге салыштырмалуу лексикалык диалектизмдер азыраак учурайт. Бирок кыргыз акын-жазуучуларынын жалпы фонунда «диалектизмдерди кеџири колдонгон» (Ж.Мамытов, 1990, 106) с\з чеберлерине кирет.

Экинчи муундун џк\л\ акын К. Сабыровдо диалектизмдер џт\ аз. Колдонулса да, ырдын фонетика-лексикалык к\рк\мд\г\н арттыруу, уйкаштыкты, ыргактыкты сактоо, сейрек болсо да, этнографиялык џзг\ч\л\кт\рд\ бер\ максаты менен байланыштуу.

/ч\нч\ адабий муундун ичинен акын Э. Эрматовдун советтик мезгилде жазылган поэзиясында диалектизмдер жокко эсе. Бул эки акындын чыгармаларындагы лексикалык диалектизмдердин џт\ аз колдонулушу, биринчиден, эк\н\н теџ областтык, республикалык борборлордо к\п жашап, айылдык-диалектилик тилден бир топ алыстап калышкандыгында. Экинчиден, адабий тилдик норма талап этилген радио-теле, мезгилдик басылма, басма тармактарында, редакциялоо кызматтарында иштешип, тилдик табиттери адабийлешип кеткенин да к\џ\лд\н чыгарбоо керек. /ч\нч\д\н, поэзияда, к\б\нч\ лирикалык чыгармаларда каармандын ички ой туйгулары баяндалып, прозадагыдай ар т\рд\, татаал контексттердин (каармандардын тике жана кыйыр кептери, алардын аралашмалары ж. б.) системасы болбойт. Т\рт\нч\д\н, бул акындардын диалектизмдерге мамилесин т\ш\н\д\ автордук образдарынын - субъективдик-тилдик к\з караштарынын ролун да к\џ\лд\н чыгарбоого тийишпиз. Бирок Э.Эрматовдун эгемендиктен кийин жазылган чыгармаларында лексикалык диалектизмдерди колдонуу бир аз жандана т\шк\н.

/ч\нч\ муундун прозаиктери, кьб\нчъ айылда жашашып, эмгектенишип, элет турмушун, диалектилик тилди мыкты билген калемгерлер - М./сьнов менен Н. Сайдуллаев. Аларда лексикалык диалектизмдер кьб\ртьк учурайт.

Акын-жазуучулардын советтик мезгилден кийинки чыгармаларында диалектизмдердин бир топ кеёри орун алып жатышы бул жагдайлар менен байланыштуу деп ойлойбуз: ьткьн кылымдын 1985-жылынан башталган кайра куруу жана мамлекеттик тил мыйзамы кабыл алынгандан кийин адабий тилдин лексикасын диалектизмдер менен байытуу багытынын жанданышы; акын-жазуучулардын баары айыл балдары болуп, чыгармаларын жазганда, балалыгынан с\йлъгън диалектилик тил, анын ыргагы илхамын бийлеген кьп кырдуу автордук образдын тилдик чагылышы; кийинки жылдарда китеп чыгарууга карата советтик мезгилдегидей катуу талаптар коюлбай, кьб\нчъ калемгерлердин жеке субъективдик тилдик кьз караштарынын чегинен чыкпай, адабий тилдин талаптарынан караган коллективдик-тилдик пикирлерден сырт калып жатышы.

Акын-жазуучулар чыгармаларында лексикалык диалектизмдердин маанилерин чечмелъдъ эч кандай т\ш\нд\r\|с\з тике, текстте т\ш\нд\r\| (бир нече т\rлър\ менен) же тикеден-тике (шилтеме же създън кийин кашаа ичинде бер\|) жана аралаш колдонуу аркылуу т\ш\нд\r\| сыяктуу ыкмаларды пайдаланышат: *Бир пастан кийин |йгъ кирип, дализдеги очокко от жагып жаткан Суусарга: -Ушу сен соо эмессие го? -деди* (М. Г., Д. ш., 45)., *Д|ёк|й|п бири-бирибизди аяр карап ж\r|п, коркунучка акыл-|ш|б|зд| алдырып койбодукпу? -деп кысылган |н|н катуураак чыгарып калды* (М. /.. А. а., 42)., *Анан |ч-търт жыл удаасы менен т|ш|м бербей, кара газаё болуп* (мъмъ албай, куураёкы тартуу) *калды эле, жерди ээлеп жесир турат, ордун пайдаланалы деп, эми ой-жайына тек койбой кескени калышты оолугуп* (Н. С., К\н б., 31). К.Сабыров менен Э.Эрматовго эч кандай т\ш\нд\rмъс\з тике колдонуу, Н. Сайдуллаевге т\ш\нд\r\|с\з тике жана текстте чечмелъгън\н ар т\rд\| жолдору, М.Гапаров менен М./сьновго т\ш\нд\r\|н\н аралаш ыкмалары м\нъзд\|.

III бап «Диалектизмдердин лексика-семантикалык топтору жана стилистикасы» деп аталып, мында т\шт|к батыш диалектидеги създърд\н лексика-семантикалык топтору, ар биринин т\rлър\ жана аларды колдонуудагы акын-жазуучулардын стилдик ьзгъчъл|ктър\ изилденет.

III. 1. Диалектизмдердеги кьп маанил\|л|к. Чыгармалардан топтолгон кьп маанил\| диалектизмдерди 1) бардык маанилери диалектилик жана 2) айрым маанилери адабий тилде

учураган кып маанил\ диалектизмдер деген эки топко бөл\шт\рд\к.

Алгачкы тобуна **абгеште** 1) «бир иш менен алектенгендик, убаралангандык, убара», 2) «кыйналгандык, кыйналып ж\д\г\г\нд\к»; **милайим** 1) «уккулуктуу, мукам», 2) «жагымдуу, с\йк\мд\»; **майин // маин** 1) «жумшак, \лб\р\ък», 2) «назык, с\йк\мд\» ж.б. с\зд\р кирет. Бул топтогу с\зд\рд\н \з\ ич ара т\шт\к батыш диалектиде кып маанил\ колдонулган жана т\шт\к диалектилерде кып маанил\ колдонулган диалектизмдер т\р\нд\ болот.

Диалектизмдердеги полисемиялык \зг\ч\л\кт\рд\н экинчи тобунда с\зд\рд\н кээ бир маанилери адабий тилге м\н\зд\ болуп, анын лексикалык нормасы катары эсептелип, башка бир маанилери диалектилик \зг\ч\л\к сыяры жашайт: **аба** диалектилик маани (д. м.) «улуу эркек бир тууган, байке; ата»; **алды** д. м. «жаны, катары»; **чоё ата** д. м. «атанын бир тууган агасы»; **кашек** д. м. «тоют \ч\н камдалган ч\п» ж. б. Жогорку т\р\л\рд\н ичинен бардык маанилери диалектилик кып маанил\ диалектизмдер к\б\р\ък кездешет.

Калемгерлер басымдуу учурларда бир с\йл\мд\ диалектилик полисемиянын бир семантикалык вариантын колдонушат. Удаалаш с\йл\мд\рд\ полисемиянын бир эле маанисин кайталап да урунушат. Мында диалектизм семага окурмандын к\ё\л\н \зг\ч\ буруу максаты к\зд\лт\т. Булардан башка бир же удаалаш с\йл\мд\рд\ кып маанил\ с\зд\рд\н адабий да, диалектилик да семантикалык варианттарын реалдаштырып, с\з оюндарын жаратышат: *Бакы к\й\т\н т\н\рг\н \ё\н\н чыгара **алынып** (ачууланып) кетти. –Итче жашоонун кимге кереги бар, тоюп б\тт\м! Жетишет! –**Алынып** (ачууланып) тура калып, этек-жеёин кагып-силкип, кайра отурду* (М. /., С. ж., 44) ж.б. Ошондой эле, диалектизмдердин семантикалык структурасын кеёейтип, аларга \тм\ маани кошумчалаган, же оё, терс эмоционалдык оттенкторду киргизген, же лексикалык айкалыштарды байыткан индивидуалдык \зг\ч\л\кт\р да кездешет.

III. 2 Диалектизмдердеги омонимия. Иште лексикалык диалектизм омонимдердин 1) бардык т\г\йл\р\ диалектизм омонимдер, 2) адабий-диалектизм омонимдер деген топтору каралды.

Бардык т\г\йл\р\ диалектизм омонимдер - т\г\йл\р\ толугу менен диалектилерге тиешел\ с\зд\р. Алар элдик тилдин диалект, говорлорунун \з ара катышына карай диалектилер аралык жана диалектилик-\зд\к диалектизм омонимдер сыяктуу \зг\ч\л\кт\рд\ к\р\н\т. Биринчисинде омонимдик катарды эки

же андан ашык диалекти же говорлорго тиешел\ \ сьздър т\зът. Бул маселе жалпы кыргыз диалектилеринин фактыларында атайын изилден\ \гъ тийиш деп ойлойбуз.

Диалектилик-ъзд\к омонимдер бир диалектиге же говорго м\нъзд\ \ омонимдик катардан турат. Бардык т\гъйлър\ т\шт\к батыш диалектисине таандык омоним диалектизмдер: **амма** I, ат атооч «баары, бардыгы», **амма** II, байламта «бирок»; **пеш** I, зат атооч «маёдай, туш», **пеш** II, зат атооч «опуза, бопуза» ж. б.

Жалпы жана энчил\ \ аттар да омонимдик диалектизм катар т\згън учурлар жолугат (**мама каймак** I, зат атооч, «каакым», **Мамакаймак** II, зат атооч «адамдын аты»; **катыраё** I, зат атооч, «таш дарак, дарактын т\р\», **Катыраё** II, зат атооч, «Лейлек районундагы кыштактын аты» ж. б.).

Адабий-диалектизм омонимдерге омонимдик т\гъйлър\ адабий жана бир же бир нече диалектилик сьздърдън турган омонимдик парадигмалар кирет: **мийзам** I, зат атооч, ад. т. «закон», **мийзам** II, зат атооч т\шт. б. диал. «сентябрь айы»; **ж\ \н** I, зат атооч, ад. т. «кыр аркалардын кошулган жери», **ж\ \н** II, зат атооч, т\шт. б. диал. «жаан-чачын»; **жоон** I, сын атооч, ад. т. «туурасы кеё, толук, ичке эмес», **жоон** II, этиш, т\шт. б. диал. «жубатуу, алаксытуу» ж.б.

Лексикалык диалектизм омонимдердин морфологиялык т\з\л\штър\нъ карай уёгу жана туунду т\рлър\ да диссертацияда мисалдар аркылуу талданды.

Кыргыз тили илиминде айтылышы ар башка, бирок жазылышы бир т\рд\ \ толук эмес омоним сьздърд\ омографтар катары эсептешип, орус тилинен ъздъшт\р\лгън аз сандагы (бак (мал бак) – **бак** (темир идиш), карта (жылкынын ич эти) – **карта** (д\йнън\н картасы) ж.б. сьздърд\ мисал келтиришип, кыргыз тилиндеги сьздър менен омонимдик катышта карашат. Биз омографтарга адабий тилдеги сьздъргъ графикаланыш т\р\ окшошуп, айтылышы ъзгъчълънгън диалектизмдерди да киргизебиз. Себеби ар бир диалект, говордун фонетикалык системасында адабий тилдин нормасына ылайык келбеген белгил\ \ бир ъзгъчъл\ктър бар. Алар диалектилик сьздърдъ чагылып, коомдук карым-катыштын т\рд\ \ тармактарында, ъзгъчъ публицистикалык, къркъм стилдерде учурап олтурат. М.: **тан** I, этиш, ад. т. «моюнга албоо, карама-каршы жыйынтык чыгаруу», **тан** II, сын атооч т\шт. б. диал. «тиешел\ \, таандык»; **кемер** I, зат атооч, ад. т. «сырткы бетине к\м\ш чаптырылган, кооздолгон жазы кайыш кур»; **кемер** II, зат атооч, т\шт. б. диал. «жердин алдын карай узунунан оюлган чуёкур, \ёк\р» ж.б.

Ошондой эле, иште лексикалык диалектизмдердин адабий тилдеги омофон, омоформа кубулуштары менен болгон карым-

катыштары, омоним диалектизм катарлардын, т\гъйлърд\н пайда болушунун башка тилдерден кабыл алуу, тилдик ички (лексика-семантикалык, морфологиялык) жана графикалык факторлор менен байланыштуулугу баяндалат.

Омонимдердин маёзында айтылышы, жазылышы боюнча окшош, бирок маанилери ар башка болгон формалык жана мазмундук амбивалентт\л\к жатат. Ушул «каршылыгы» менен омонимия, анын бардык т\рлър\ с\ръткерлерди кызыктырат жана сьз оюндарынын каражаты катары келет: **Алым алсыздыктанбы? Шилим боштуктанбы? Жаным жоктуктанбы? Жоок, алышсам** (т\шт. б. диал. «к\ръш\», жыгуу») **алым, кармашсам каруум, тирешсем тирегим бар эле** (Н. С., Х. Ш., б)., **Эч кимге малал** (т\шт. б. диал. «оорчулук, кыйынчылык») **келтирбей, саартан кечке мал-алды** ьз\м эле карайм (М. /.. С. ж., 100).

Жазуучу Н. Сайдуллаев чыгармаларында сьз оюндарын т\з\гъ чеберчилик менен мамиле жасайт. Анда сьздърд\н деёгээлиндеги омонимия гана эмес, диалектизмдер менен адабий сьздърд\н же диалектизмдердин ьздър\н\н бъл\ктър\ндъг\ окшоштуктардын катышынан каламбур жараткан учурлар бар: - **Корксоё, мамаёа** (т\шт. б. диал. бир уруктагылардагы кары аял) **барып апаттатып ал, -деди ырсайган Салам инженер.**

-**Эй, Салам мамадана** (т\шт. б. диал. къп с\йлъгън), **къп, адиёдан ашпа, ьл\кт\н\ст\нън ьнт\п маскаралабайт, -деди Бахап агай** (Н.С. Х.Ш., 263).

| **III. 3. Пароним диалектизмдер.** Кыргыз тилинин диалект-говорлору лексикалык паронимдерге бай. Чыгармалардан топтолгон материалдар диалектизм паронимдердик катардын баары жергиликт\ тилдик ьзгъчъл\к болорун, же айрым т\гъйлър\ адабий сапаттагы компоненттен турарын кърсътт\ . Ошондуктан алар диалектизм паронимдер (тар мааниде) жана адабий-диалектизм паронимдер деген эки топко бъл\п каралды.

Диалектизм паронимдердеги т\гъйлър толук диалектилик м\нъздъг\ сьздър болот: **танамайрам** «никел\ аял, жар» - **канабайрам** «кыйрагандык», **пеш** «опуза, маёдай» - **меш** «чанач, соргок», **дабшы** «оолук» - **даршы** «ырба» ж. б.

Адабий-диалектизм паронимдер адабий нормадагы жана диалектилик м\нъздъг\ сьздърдън турат: **аш** ад. т. «тамак» - **гаш** диал. «кыжалат, капа, ачуу», **бък** ад. т. «бекин\» - **пък** диал. «къёдъй», **ашына** ад. т. «мамилеси жакын киши» - **ташына** диал. «кыйналгандык, муктаждык» ж. б.

Чыгармалардагы паронимдер диалектизмдердин бир тобу омографтар сыяктуу диалектилик тилдин фонетикалык ьзгъчъл\ктър\н кърсът\п (бул тууралуу омографтарда сьз

кылганбыз), автордук-субъективдик м\нъздъ графикаланышы м\мк\н. Мындай учурда диалектизмдик-паронимдик белги (тыбыштык жакындык) сакталса, пароним диалектизм катар т\з\л\п, сакталбаса, уюшулбай калат. Мисалы: **гала** «диал. дан, эгин, тегирмен акы» – **кала** ад. т. отунду кала же кала (тегирмен акы) – кала (отунду кала). Экинчи мисалда омонимдик катар т\з\л\п калды. Колдогу материалдар пароним диалектизмдерди бир уёгулуу жана т\рд\\\ уёгулуу диалектизм паронимдер деп бъл\гъ негиз берет. Т\рд\\\ уёгулуу т\р\ ар башка уёгуларда т\з\л\т: **тана-танаа, пеш-меш, дабшы-даршы** ж. б. Бир уёгулуу диалектизм паронимдердин орток (ъзък) уёгулары диалект, говорлорго м\нъзд\\\ сьздърдън туруп, сьз жасоочу аффикстер, моделдер адабий тилде кеёри тараган кър\н\штърдън болот: диалектилик уёгу – **алам** (длѣм: ичи тардык, кызганчаактык): **аламчил** (кызганчаак) – **аламчилдик** (кызгангандык, ичи тардык), диалектилик уёгу – **айыё** (ушак): **айыёчы** (ушакчы) – **айыёчылык** (ушак кылгандык),) ж.б.

Диалектизм паронимдер къркъм чыгармаларда каламбур т\з\\\гъ ьтъ жарамдуу: - **Аш турган жерде гааш** (кайгы) *турбайт, ич, - деди Ашым* (Н.С., К\н б., 82)., *Анча-мынча адам даабаган ишти жасаганына, мындай заман к\й\п турганда, ошончолукка барганына азыр таё калып, ьз\нъ ьз\ тан берип ыраазы болуп отурбайбы* (М. /., С.ж., 123).

Паронимдердин табият-маёзында добуштук \ндъшт\к, жакындык жатат. Ал эми \ндъшт\к, уйкаштык болсо ырдын каны-жаны. Демек, паронимдердин табиятынын ьз\ алардын поэтикалык м\мк\нч\л\г\н шарттайт. Буга диалектизм паронимдердин стилистикалык кызматына ж\рг\з\лгън байкоолор да к\бъ. Алар поэзиялык чыгармаларда добуштук угумдуулукту, муун ьлчъмдър\ндъг\ ыргактуулукту, ички, тышкы уйкаштыктыктарды жаратуу сыяктуу т\рд\\\ стилдик ыкмаларда колдонулат: *Кээ к\н\м кетти качып субай бойдон, / Кээ к\н\м кармалды го кулай* (ылайык, жакшы) *бойдон* (Н. С., М. ь., 9)., *Дардисарлар* (сарсанаа) *ьз оюн къъш\п айтат, /Дарбадарлар* (шумпай) *сугарбай суудан кайтат* (Н.С., М.ь., 34).

III. 4. Синоним диалектизмдер. Синоним диалектизмдер адабий тилдеги сьздър менен болгон катышына карата синоним диалектизм т\гъйлър жана синоним диалектизм катарлар деп эки т\ргъ бъл\шт\р\лд\.

Биринчи т\р\ндъ синонимдик катардагы адабий компонент бир же андан ашык сьздър болуп, диалектизм компонент жалгыз т\гъйдън турат: ад. т. **тон** – т\шт. б. диал. **постун** «ъёдългън койдун терисинен ж\н жагы ичине келтирилип жасалган сырт кийим»; ад. т. \л\л – т\шт. б. диал. **соор** «кочкор м\й\з сыяктуу

агыш седеп кабыгы бар, илешкээк келген жумшак денел\\, омурткасыз, кичинекей жандык ж.б.

Синоним диалектизм катарларда диалектизм компонент эки же андан ашык сьздърд\н маанилеш парадигмасынан турат, тз кезегинде алар адабий тилдеги синонимдердин тобу же сыёар т\гъй\ менен синонимдик катар жаратат: ад. т. **кумар – моокум – ышкы**- т\шт. б. диал. **абаз – арзаба//арзабас** «кызыккандык, берилип эстегендик»; ад. т. **тулабой – б\ткьн бой** – т\шт. б. диал. **азабой – азаибадан** «адамдын бардык м\чълър\н\н тутуму»; ад. т. **кабатыр** – т\шт. б. диал. **камтама–ташина–ылкак** «чочулагандык, ыётайсыз абалда болгондук» ж.б.

Синоним диалектизм катарлардын ичинен сейрек болсо да, адабий тилде синоним т\гъйлър\ жок сьздърд\ жолуктурууга болот. Бул -этнографиялык лексикалык диалектизмдер \ч\н м\нъзд\\ кър\н\ш: **торсун – жыгач** «\йд\н дубалдарынын \ст\нъ туурасынан коюлуучу жыгач», **кесек – к\балак** «дубалды тургузуу \ч\н керектел\\ч\ тоголок формада атайын жасалып кургатылган ылай» ж. б.

Диалектизм синонимдер т\гъйлърд\н т\ш\н\ктърд\ туюндуруудагы тз ара маанилик жакындыгына карай а) толук синоним диалектизмдер, б) толук эмес же т\ш\н\г\ жакын синоним диалектизмдер жана в) контексттик синоним диалектизмдер деген т\рлъргъ ажыратылып м\нъздълд\. Аларга чыгармалардан микротексттер келтирилет.

Диалектизм синонимдердин стилдик м\мк\нч\л\ктър\ кеёири. М.: *Иттин жакшылыгыгнча кызматыё болсо кана? Адамга итче мапаа кылсаё кана?* (М. /., С. ж., 103)., *-Кетип жаткан кышты минтип к\лъп, жолдон тооруп, буунап алып келет имиш* (Н. С., К\н б., 89)., *Ал кандай ишарада экендигине акылы жетпеген алагоода, къпак* (алаёгазар) *эр Къгъьн анын оозун аё уруп карады, бирок сураштан уялды. Аны кырпа, т\лк* (куу) *Эшбек шайтан дароо билди* (Н. С., Х. Ш., 148). Келтирилген мисалдардын биринчисинде кайталоодон качуу, экинчисинде тактап, тереёдетип градация жаратуу максаттарында жана эр Къгъьн менен Эшбектин м\нъз-сапаттарын ачып бер\\н\н каражаты катары жумшалган ж.б.

Диалектизм синонимдердин поэзиялык чыгармаларда ички жана тышкы ассонас, аллитерацияларды, ыргактык теё салмактуулукту, уйкаштыктарды жаратууда колдонулары да иште талдоого алынат.

III. 5. Диалектизм антонимдер. Диалектилик антонимдер - адабий тилдеги карама-каршы маанидеги сьздър сыяктуу тилдик кубулуш, диалектилердин лексикалык катмарларындагы лексика-семантикалык микросистема.

Жуптардын толук диалектилик же бир сыёарынын адабий тилге таандыктыгына карай алар т\м\нк\д\г\й эки т\рг\ б\л\шт\р\лд\:

1) антонимдик диалектизм т\г\г\йл\р, 2) антонимдик диалектизм сыёарлар. Биринчи т\р\н\н т\г\г\йл\р\н\н экъ\ теё диалектизм с\зд\рд\н турат: **алагоода - пысмык**, (алаёгазар – ичтен тынган), **бегурбат – гурбат** (тынч – чыр), **гайыр – ш\лла** (чыё – бошоё) ж.б.

Антонимдик диалектизм сыёарлардын бир т\г\г\й\ адабий тилдеги с\зд\рд\н болсо, экинчи т\г\г\й\н диалектизм лексемалар т\з\т: момун – **кырпа** (куу), узун – **келте//чомок** (кыска), толук – **чибек** (арык), дайыма – **гаада//баазда** (кээде) ж.б.

Антоним диалектизм т\г\г\йл\рд\н бир азыраагы гана т\л с\зд\рд\н: **к\н чубак** (к\н\с) – к\л\к\к\, **эгиз** (бийик) – пас, **энди** (эми) – анан ж. б. К\пч\л\г\ иран, араб тилдеринен т\зд\шт\р\л\г\н с\зд\р: **пухта – лакашаё//шалтурук** (тыкан – шалаакы), **катта** (чоё) – кичине ж. б. Бир катары иран тилинен т\зд\шт\р\л\г\н **бе-, бей-, на-, ба-, сер-** префикстери, **-лык, дай** м\ч\л\р\ аркылуу жасалат: **бегурбат – гурбат, сергайрат – кайратсыз, натайин– белгил\, пакизалик** - балиттик ж.б.

Антоним диалектизмдерди лексика-семантикалык тилдик система катары карама-каршы маанини билдириши, контекстке карата мамилеси боюнча лексикалык нагыз антоним диалектизмдер жана контексттик антоним диалектизмдер деп эки т\рг\ ажыратып карадык.

Антоним диалектизмдердин структуралык т\рт т\р\н белгиледик.

1. Уёгу т\р\нд\г\ же лексикалык антоним диалектизмдер: **гайыр – ш\лла** (чыё – бошоё), **азада** (сулуу) – серт, к\п – **пичи** (аз) ж. б. Буларда диалектизм т\г\г\йл\р же диалектизм сыёарлар уёгу с\зд\рд\н турат.

2. Туунду же грамматикалык антоним диалектизмдер: **белбараал – барал, бесаат – саат, пакизалик – балиттик, серасыл-асылсыз** ж. б. Мындай антоним диалектизмдер структуралык жактан уёгулары адабий тилге белгил\ (бесаат, нажай) же диалектилик м\н\зд\г\ (**пакизалик**) с\зд\рд\н болушу м\м\к\н. М\ч\ б\л\кт\р\н\ карата да ушундай эле ойду (ад. т. **-лык, -дай, бей -//бе-**, диал. т. **сер-**) айтууга болот.

3. Лексика-грамматикалык антоним диалектизмдер. Бул структуралык т\рд\н бир т\г\г\й\ уёгу с\зд\н, экинчиси туунду с\зд\н т\з\л\п, алар негизинен антонимдик диалектизм т\г\г\йл\р болуп эсептелет: **гурбат – бегурбат, калакат – бекалат, хак – нахак** ж. б.

4. Энантиосемиялык диалектизмдер. «Энантиосемия – бир эле сөздүн ичиндеги карама-каршылык же бир эле сөздүн карама-каршы мааниде колдонулушу» (Б. Усубалиев, 1987, 69): **ажаптоор** а) укумуштай жакшы, б) укумуштай жаман; **гър** (жаман): а) жактырбаган терс баа, б) жактырган оё баа: - *Чолой абам менен Тегин билги абамды сыйлаймын да. Болбосо гър хан менен бир беттешим бар эле* (Н. С., Х. Ш., 141)., - *Менин гър кызым да шо жакта окуйт. Ол да устудент* (Н. С., Ж. к., 127).

КОРУТУНДУ

1. Т\шт\к батыш диалектиси тилдик деёгээлдер боюнча тзд\к бътънчъл\ктъргъ ээ болуп, кыргыз улуттук тилинин бир диалектиси катары эсептелет. Бул диалектинин т\к\лдър\нън тткън кылымдын 60-жылдарынан тартып М. Гапаров, 70-80-жылдары К. Сабыров, Н.Сайдуллаев, М./сьнов, Э. Эрматов сыяктуу кесипкер акын-жазуучулар чыгып, ар биринин улуттук адабиятыбыздын тарыхында татыктуу орду бар. Алар чыгармаларында жергиликт\ элдин тарыхын, б\г\нк\ турмуш-тиричилигин с\ръттгъдъ ичкилик диалектисинин тзгъчъл\ктър\н, асыресе, лексикалык диалектизмдерди алгачкылардан болуп колдонушкан.

2. Лингвистикалык адабияттарда «диалектилик сөз», «диалектилик лексика», «диалектизмдер» деген терминдерди т\ш\нд\р\дъ бирдикт\ пикир жок. Биз диалектизмдерди адабий кептин формаларында жана стилдеринде колдонулган, бирок анын нормасына жатпаган лингвистикалык категория катары карадык. Ал кеё мааниде бардык тилдик деёгээлдерди камтыйт. Тар мааниде лексикологиялык, стилистикалык изилдгългърдъ лексикалык диалектизм т\ш\н\г\н\н ордуна колдонулду. Ал эми «диалектилик сөз» жана «диалектилик лексика» - диалектологиялык терминдер.

3. Диалектизмдерди классификациялоодо лингвистикада т\рд\ принциптер жетекке алынып, терминдик чаржайыттык жашап келатканы белгиленип, мындай кър\н\штър диалектизмдердин ар кайсы лингвистикалык дисциплиналарга объект болушу, изилдгън\н максаты менен байланыштуу экендиги кърсът\лд\.

4. Лексикалык диалектизмдер адабий тилдеги сөздър менен болгон тыбыштык, семантикалык байланышына жана туюндурган денотатындагы тзгъчъл\ктъргъ карай нагыз лексикалык, лексика-семантикалык жана бир нече тематикалык топторду камтыган этнографиялык диалектизмдерге бъл\нът. Диссертацияда ар бир т\р\н\н лексикалык, стилдик бътънчъл\ктър\ кърсът\лд\.

чыгармаларда аймактык тилдик өзгөчөлүктөрдү стилизациялоо, сөзүттүн жаткан объектиге карата автордун ар тараптуу (оё, терс) эмоционалдык-экспрессивдүү баасын билдирүү ж.б. кып стилистикалык максаттарда колдонулат.

5. Объектидеги акын-жазуучуларда лексикалык диалектизмдерди колдонуу үчүмдөр бирдей эмес. К. Сабыров менен Э.Эрматовдун советтик мезгилдеги поэзиясында ут аз учурайт. Ал эми М. Гапаров менен М./сүнөв кыб/рүк, Н. Сайдуллаев болсо кеңири, кээде ашыкча да колдонот. Алар лексикалык диалектизмдердин маанилерин таш/нд/р боюнча да өзгөчөлүнүштү: К. Сабыров менен Э. Эрматовдор эч кандай таш/нд/рмү бербестен, тике колдонуу ыкмасын пайдаланышат. Н.Сайдуллаевге таш/нд/р/с/з тике урунуу жана сүз маанилерин текстте чечмелүү ыкмалары мүнөздүү.

6. Көркөм чыгармалардагы лексикалык диалектизмдер үз ара жана адабий лексика менен ар тараптуу лексика-семантикалык катыштарды, маанилик мамилелерди түзөт. Алар сүздөрдүн кып маанилүүлүк, омоним, пароним, синоним жана антоним үйдүү лексика-семантикалык топторунан көрүнөт. Диссертацияда булардын ар биринин тарап/р/ жана стилдик функциялары талданды.

7. Изилдөөдө омограф диалектизмдер жөнүндө кеңири сүз болду. Аларды жана жалпы эле адабий жазма булактарда учураган диалектилик сүздөрдү унификациялоо милдеттери белгиленди.

Диссертация боюнча жарык көргөн эмгектер:

1. Кыргыз тилинин диалектилерин жана говорлорун классификациялоо жөнүндө. //Мамлекеттик тил жана аны башталгыч класстарда окутуунун маселелери: Т. К. Ахматовдун 70 жылдык мааракесине арналган республикалык конференциянын материалдары. -Ош, 1999. -105-110-бб.

2. Кыргыз тилинин таш/шт/к батыш диалектилик өзгөчөлүктөрүнүн поэзиялык чыгармаларда чагылышы. //Мамлекеттик тил: Окутулушу жана изилдениши (Ош МУнун 50 жылдык мааракесине арналат). -Ош, 2001. -231-235-бб.

3. «Манас» эпосундагы таш/шт/к батыш диалектисине байланышкан айрым өзгөчөлүктөр (С. Орозбаковдун варианты боюнча). //Материалы 1-й международной научно-практической конференции на тему «Заветы Манаса – основа государственной идеологии». -Талас, 2001. -71-76-бб.

4. Кыргыз тилинин таш/шт/к батыш диалектилик өзгөчөлүктөрүнүн көркөм чыгармаларда колдонулушу. //Материалы международной конференции «Модернизация

высшей школы в переходный период: Состояние и перспективы», посвященный 50 летию КГПУ им. И.Арабаева. – Б., 2002. – 406-410-бб.

5. Кыргыз тилинин т\шт\к батыш диалектисинин изилдениш тарыхынан. //Академик Б. М. Юнусалиевдин 90 жылдык маарекесине арналган илимий конференциянын материалдары. –Б., 2004. –69-76-бб.

6. Къркъм чыгармалардагы диалектилик сьздърд\н кьп маанил\л\г\н\н лексика-стистикалык ъзгъчъл\ктър\ (т\шт\к батыш диалектисинин материалдарында). //Филология илимдеринин кандидаты, профессор Шериев Жээналынын 70 жылдыгына арналган илимий-практикалык конференциянын материалдары. Ош МУнун жарчысы. –2004. –№ 3 - 117-122-бб.

7. Поэзиялык чыгармалардагы диалектилик паронимдердин лексика-стистикалык ъзгъчъл\ктър\ (т\шт\к батыш диалектисинин материалдарында). //БатМУнун жарчысы. –Ош, 2005. –43-46-бб.

8. Къркъм чыгармалардагы диалектилик омонимдердин семантика-стистикалык ъзгъчъл\ктър\ (т\шт\к батыш диалектисинин материалдарында). //Билим жана тарбия, Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш университети: Материалы научно-теоретический конференции «Тюрко-арабский мир в эпохе Махмуда Кашгари-Барскани и современности». –Б., 2005. – 453-460-бб.

9. Прозалык чыгармалардагы диалектилик пароним сьздърд\н семантика-стистикалык ъзгъчъл\ктър\ (т\шт\к батыш диалектисинин материалдарында). //Профессор Жумаш Мамытовдун 70 жылдыгына арналган илимий-практикалык конференциянын материалдары. Кыргыз тили жана адабияты. – 2005. №9 -114-117-бб.

10. «Мухаммед пайгамбар» дастанынын тили. //Акын Эгемберди Эрматовдун чыгармачылыгы жън\ндъ: Макалалар жыйнагы. –Ош, 2007. –116-120-бб. (Авторлошу А. Жалилов)

11. Къркъм чыгармаларда диалектилик сьздърд\н семантика-стистикалык кызматы. //Социальные и гуманитарные науки. –Б., –2008. –№ 1-2. –8-10-бб.

12. Къркъм чыгармалардагы этнографиялык диалектизмдер жана алардын стилдик ъзгъчъл\ктър\ (т\шт\к батыш диалектисинин ък\лдър\ болгон айрым акын-жазуучулардын къркъм чыгармалары-нын материалдарында). //Социальные и гуманитарные науки. –Б., –2008. –№ 1-2. –110-113-бб.

13. Кыргыз тилинин т\шт\к батыш диалектисинин айрым лексикалык–диалектилик ъзгъчъл\ктър\ жън\ндъ. //Тил, адабият жана искусство маселелери. –Б., –2009. –№ 4 (9). –245-250-бб.

14. Көркөм чыгармалардагы диалектизмдер. //Тил, адабият жана искусство маселелери. –Б., -2009. -№4 (9). -250-254-бб.

15. Лингвистикалык терминдердин сөздүк-справочниги (Жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн). –Ош, 2000. (Авторлошу У. Юсупов)

16. Кыргыз тилинин практикumu: фонетика, орфоэпия, графика, орфография. (Жогорку окуу жайлардын студенттери үчүн). –Ош, 2001. (Авторлоштору: Т. К. Акматов, А. Жалилов)

17. Көркөм чыгармалардагы диалектизмдердин лексика-семантикалык группалары жана стилистикасы: Түштүк батыш диалектинин кээ бир акын-жазуучуларынын чыгармаларынын материалында. Ош, - 2009. – 93 б.

Р Е З Ю М Е

Жороев Исламкул Маматкулович

Диалектизмдердин лексика-стилистикалык өзгөчөлүктөрү (түштүк батыш диалектинин кээ бир жазуучуларынын чыгармаларынын материалында)

10.02.01. – Кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертация.

Негизги сөздөр: адабий тил, диалектилик тил, түштүк батыш диалектиси, диалектилик сөз, диалектилик лексика, диалектизм, лексикалык диалектизм, сөздөрдүн лексика-семантикалык топтору, полисемиялык диалектизм, омоним диалектизм, пароним диалектизм, синоним диалектизм, антоним диалектизм.

Диссертациялык иште түштүк батыш диалектинин айрым акын-жазуучу өкүлдөрүнүн көркөм чыгармаларындагы лексикалык диалектизмдер, алардын түрлөрү, лексика-семантикалык группалары биринчи жолу лексика-семантикалык, семантика-стилистикалык аспектилерде изилдөөгө алынды.

Киришүү бөлүмүндө диссертациялык теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты жана милдеттери, илимий жаёлыктары, объектиси жана предмети, теориялык жана практикалык мааниси кыскача баяндалды.

Биринчи бапта лингвистикалык адабияттардагы диалектизмдердин табиятын т\ш\н\, ага байланыштуу терминдик колдонуштар, бул категорияны классификациялоо маселелери тууралуу кыз караштар талданып, өз\б\зд\н пикирибиз билдирилди. Ошондой эле, диалектизмдердин изилдениш тарыхы, т\шт\к батыш диалектинин кыргыз улуттук тилиндеги орду ж\н\нд\ маалымат берилди.

Экинчи бапта лексикалык диалектизмдердин ар бир т\р\н\н стилдик өзг\ч\л\кт\р\ м\н\зд\лд\ Алсак, нагыз лексикалык диалектизмдердин синонимия кубулушу менен байланыштуулугу, лексика-семантикалык диалектизмдердин с\з оюндарын т\з\г\ жарамдуулугу айтылды. Этнографиялык диалектизмдер бир нече тематикалык топторго ажыратылып, алардын к\б\нч\ тааныткыч функцияда колдонулары белгиленди.

/ч\нч\ бап лексикалык диалектизмдердин лексика-семантикалык группаларын (омоним диалектизмдер, пароним диалектизмдер ж.б.) жана алардын стилистикасын иликт\г\ багытталып, кыргыз тили илиминде алгач ирет аталган группалар лексика-семантикалык аспектиде т\р\л\рг\ б\л\шт\р\л\п, семантика-стилистикалык б\т\нч\л\кт\р\ каралды. Бир катар жа\ы т\ш\н\кт\р белгиленип, жа\ы терминдер сунушталды.

Корутундуда изилд\н натыйжалары жыйынтыкталды.

Р Е З Ю М Е

Жороев Исламкул Маматкулович

Лексико-стилистикалык особенности диалектизмов (на материале произведений отдельных писателей-представителей юго-западного диалекта)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. – кыргызский язык.

Ключевые слова: литературный язык, диалектный язык, юго-западный диалект, диалектное слово, диалектная лексика, диалектизм, лексический диалектизм, лексико-семантические группы слов, полисемичный диалектизм, омонимичный диалектизм, паронимичный диалектизм, синонимичный диалектизм, антонимичный диалектизм.

В диссертационной работе впервые исследованы в лексико-семантическом и семантико-стилистикалык аспектах виды и лексико-семантические группы диалектизмов, использованных в

художественных произведениях писателей-представителей юго-западного диалекта.

Во введении обоснована актуальность темы, изложены цели и задачи, научная новизна, объект и предмет исследования и его теоретическое и практическое значение.

В I главе проанализированы изложенные в лингвистической литературе взгляды на проблемы понимания природы диалектизмов, использования в связи с этим терминов и классификации данной категории; изложена наша собственная точка зрения. А также даны сведения из истории исследования диалектизмов, о месте юго-западного диалекта в кыргызском национальном языке.

Во II главе охарактеризованы стилистические особенности каждого вида лексических диалектизмов. Так, например, раскрыта связь лексических диалектизмов с явлением синонимии, способность лексико-семантических диалектизмов в создании игр слов. Этнографические диалектизмы распределены на несколько тематических групп и отмечено, что они применяются преимущественно в познавательной функции.

III глава посвящена исследованию лексико-семантических групп диалектизмов (полисемия в диалектизмах, омонимичные диалектизмы, паронимичные диалектизмы, синонимичные диалектизмы, антонимичные диалектизмы) и их стилистики. В первые в кыргызском языкознании вышеназванные группы распределены на виды в лексико-семантическом аспекте, рассмотрены их семантико-стилистические особенности. Отмечен ряд новых понятий, предложен ряд новых терминов.

В заключении подведены итоги исследования.

Resume

Joroev Islamkul Mamatkulovich

Lexico-stylistic peculiarities of dialects (based on the works of some writers - representatives from south-west dialect)

Dissertation for receiving a scientific degree of the candidate of the philological science on specialty 10.02.01 - a Kyrgyz Language.

Key words: *a literary language, a dialectal language, south-west dialect, a dialect word, lexics, dialectology, lexical dialectology, lexico-semantic group of words, polysemantic dialectisms, homonymic dialectism, synonymic dialectism, antonymic dialectism.*

In the dissertation first lexico – semantic and semantico-stylistic aspect and groups of dialects are investigated which were used in the literary works of the south-west dialect writers.

Actuality of the theme, aims and objectives, the subject of the research, its theoretical and practical meaning are grounded in the introduction.

In the first chapter the existing problems of the nature of dialects in linguistic literature are analyzed, the usage of terms and classification of the category and the researcher's point of view. The data from the history of dialects' research and investigation, the place of the south –west dialect in Kyrgyz literary standard are also given in it.

Stylistic peculiarities of each type of lexical dialects are characterized in chapter II.

In chapter III the investigation of lexico-semantic groups of dialects and the stylistics is shown.

Conclusion is made at the end of the research.